

# Johan Samuel Pajula, teologisen tutkimuksen uranuurtaja ja yksi vuoden 1918 uhreista

Iitin kirkkoherra, teologian tohtori, filosofian maisteri Johan (Janne) Samuel Pajula (s. Widbom, 1856–1918) kuoli punaisten murhaamana päivää ennen kun valkoiset ottivat Iitin haltuunsa. 61-vuotias kirkkoherra vangittiin ja murhattiin vapunpäivänä vuonna 1918.<sup>1</sup>

Nykyisin teologiaa suomeksi opiskelevat tai suomeksi teologista tutkimusta julkaisevat eivät ehkä tule ajatelleeksi, että joku tai jotkut ovat aloittaneet ja mahdollistaneet teologian opiskelemisen sekä väitöskirjojen ja artikkeleiden julkaisemisen myös suomen kielellä. Pajula, jyvaskyläläisen satulasepän poika, oli yksi autonomian kauden teologisen tutkimuksen edelläkävijöistä ja suomen kielen käytön uranuurtajista Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa. Hän julkaisi ensimmäisen teologian alan suomenkielisen väitöskirjan. Se oli myös ensimmäinen Suomen kirkkohistoriaa tarkastellut tohtorintasoinen opinnäyte Helsingin yliopistossa.<sup>2</sup>

Pajulan julkaisut, arkistotutkimukset ja hänen uransa vaiheet ovat kuitenkin jääneet melko vähälle huomiolle. Tarkastelen tässä artikkelissa Pajulan uran vaihteita ja säilyneitä tietoja hänen murhastaan.

## PAJULAN KUOLEMA

Sotasurmat-tietokanta ei kerro Pajulan kuolintapaa, mutta hänen viime vaiheensa, kuten myös muiden

vuonna 1918 murhattujen pappien kohtalon, teki tunnetuksi aikakauslehti *Vartija*. Pajulan kuolemasta on säilynyt myös Kansallisarkistossa Jyväskylässä seurakunnan kanslistina tuolloin työskennelleen Lisa Gröndahlin kuvaus vapunpäivän 1918 tapahtumista.

Pappilasta ryöstettiin, mitä saatiin irti: kaikki hevoset, lehmiä, rattaita, valjaita, viljaa, heiniä y. m. Tohtori taisteli rukouksessa, että Jumala varjelisi kotia. Mutta jota enemmän ryövärit ottivat, sitä hiljaisemmaksi hän tuli. ”Tapahtukoon Jumalan tahto”, kuuli hänen rouvansa hänen lausuvan. ”Ollaan levollisia, Jeesusta he eivät kuitenkaan voi meiltä ottaa”, tai ”meillä ei ollut mitään kaikesta tästä kun tulimme tänne, kyllä sitä saadaan takaisin”, lohdutteli hän puolisoaan.

Toisin ajoin oli hän kyllä kiusauksessa epäillä, kun ei rukous mitään auttanut. Varsinkin oli viimeinen päivä, tiistai, 30 p. huhtik. vaikea. Kuului pari laukaustenvaihtoa toisella puolella Kymiä, ja siitä punaiset tulivat levottomiksi. Tohtori järjesti arkistossa kaikki kuntoon ja ajatteli viettää siellä yönkin. Riisuuntumisesta ja nukkumisesta ei kuitenkaan tullut mitään. Klo 1 yöllä Vapunpäivää vastaan ilmestyi pappilaan pari punaista, jotka olivat olevinaan valkoisia ja tahtoivat muka varoittaa talonväkeä. Pian tuli kuitenkin lisää punaisia, jotka tulivat muka vangitsemaan äskeisiä ”valkoisia”.

”Täällä on ollut lahtareita, tulkaa esikuntaan”, huudetaan. Palavasti rukoillen tohtori pyytää, että ampuisivat heti, mutta miehet vakuuttavat, etteivät mitään pahaa tee, vievät vain esikuntaan kuulusteltavaksi.<sup>3</sup>

Punaisten ”esikunta”, jonne Pajulaa tultiin noustamaan, sijaitsi järven pohjassa. Pajulan ruumis löydettiin kolmen päivän kuluttua noin kilometrin päässä pappilasta olevasta järvestä kivillä pohjaan painettuna.

Mitä kärsimyksiä oli hänellä matkalla ollut, osoitti m. m. pari raskasta miekaniskua ohimossa, pistimen jälki rinnassa y. m. Sillä tavalla kohdeltiin Suomen kansankirkon parhaita palvelijoita v. 1918 kapinan kauhunpäivinä.

Näin kertoi muistokirjoituksen laatinut pastori Juho Wallinheimo (1871–1955, vuoteen 1906 Wallin). Hän oli Pajulan entinen oppilas suomenkielisestä Hämeenlinnan lyseosta, missä Pajula toimi uskonnonopettajana vuoteen 1905, kunnes siirtyi Iitin kirkkoherraksi. Wallinheimon mielestä Pajula oli yksi niistä, ”jotka Jeesuksen veritodistajina saivat armon päästä marttyyrikruunun kantajina Karitsan kunniaistuimen eteen katoavaisuuden maasta katoamattomuuteen, vaivoista ja ristintieltä ikuisen kirkkauteen.” Wallinheimo tulkitsi tapahtunutta seuraavasti:

Kukapa olisi voinut sydämessään aavistaa, että rauhallinen, varova Iitin tohtori, joka tahtoi sydämostään olla niin hyvin punaisten kuin valkoisten pappi, olisi joutunut punaisten julmurien raivon uhriksi. Mutta tässä juuri näkyikin, että viha kohdistui parhaisiin pappeihin, juuri sen vuoksi, että heidän työnsä oli punaisille enin katkeoittava.<sup>4</sup>

Ruotsinkielinen Lisa Gröndahl, ylioppilas ja Pajuloiden perhetutun tytär, asui Iitin pappilassa ja työskenteli kanslistina vuosina 1915–1920. Hän on muistellut Pajulan murhaa ilman Wallinheimon kuvauksen kaltaista pateettisuutta ja uskonnollisiin kielikuviin puettuja ylisanoja. Hän kertoo, että saamistaan varoituksista huolimatta Pajula ei lähtenyt pakosalle. Kirkkoherran valitsema tie näyttää olleen ruokileminen. Sodan aikana Gröndahl kertoo usei-

den viikkojen ajan heränneensä papinkansliasta kuuluneeseen rukoukseen. Pajula rukoili ääneen seurakunnan ja ase kädessä vakaumuksensa vuoksi taistelevien puolesta – epäselväksi jää, tarkoittiko Pajula tällä punaisia, valkoisia vai kumpiakkin. Pajula rukoili sovintoa ja hän rukoili kodin [Iitin pappilan] ja sen asukkaiden puolesta. Gröndahlin mukaan Pajula saattoi ruokapöydässään uppoutua rukoukseen niin, että ruokakin jäi syömättä.<sup>5</sup>

- 1 [www.sotasurmat.fi/Pajula](http://www.sotasurmat.fi/Pajula). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirkollisen kansanperinteen kokoelman Iitin keräelmässä mainitaan, että siihen olisi kuulunut Pajulan kuolemasta kertonut haastattelu. Haastattelua ei ole litteroitu tai ainakaan litteroitua versiota ei ole tutkijoiden käytettävissä. Myöskään alkuperäinen haastattelunauha ei ole käytettävissä; se näyttää kadonneen. J. S. Pajula Helsingin yliopiston matrikkelissa, merkinät suoritetuista opinnoista, [www.helsinki.fi/keskusarkisto/matrikkelit/1865-1885/1875-1876/matrikkel\\_i\\_1875\\_190-205.pdf](http://www.helsinki.fi/keskusarkisto/matrikkelit/1865-1885/1875-1876/matrikkel_i_1875_190-205.pdf) sekä [www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/php?id=-19943](http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/php?id=-19943). Viitattu 12.11.2016.
- 2 Murtorinne 1986, 195. Pajulan vuonna 1891 julkaisema väitöskirja oli ensimmäinen Suomen kirkkohistoriaa tarkastellut oppinnäyte teologisessa tiedekunnassa. Historian alalla oli julkaistu tutkimuksia, jotka osin käsittelivät myös kirkkohistoriallisia, uskontoon liittyviä teemoja, mutta Pajulan väitöskirja oli, kuten Murtorinne toteaa, yliopiston ensimmäinen yksinomaan kirkkohistoriaa käsitellyt väitöskirja. Suomen kirkkohistorian opetuksen aloitti Helsingin yliopistossa kirkkohistorian professori Bengt Olof Lille vuonna 1853. Luukkanen 2000.
- 3 Wallinheimo 1918, 123–124.
- 4 Wallinheimo 1918, 123, 124. Wallinheimon muistokirjoitus antaa Pajulan ja työväestön suhteista silotellun kuvan. Pajula sympatisoi ”maan hiljaisia” sekä perinteistä maatalousväestöä, mutta Pajulan ja seurakuntaan kuuluneen Kuusankosken työläisyhteisön epäluottamuksen sanotaan olleen molemminpuolista. ”Kumpikaan puoli ei nähnyt toisissaan mitään hyvää, välit katkesivat”. Halila 1966, 433, 502.
- 5 Gröndahl 1979, 13, 14, Paunun perhearkisto, KA Jyväskylä. Tieto sodan syttymisestä oli tammikuussa tullut Iitin pappilaan ja Gröndahlille puhelimitse Pajulan ollessa papintöissään pitäjällä. Sodan aikana pappilassa yöpyi niin kotiseudulleen ja valkoisten luokse pyrkiviä yliopiston opiskelijoita kuin sinne tulleet 80 punaistakin. Pajulan vaimo Karin oli opastanut kahdelle opiskelijalle turvallista reittiä valkoisten puolelle, mutta he kulkivat harhaan, päätyivät punaisten käsiin ja murhattiin. Muistelmissaan Gröndahl kertoo lyhyesti myös pappilassa tehdystä hävityksestä.

Vapunpäivän vastainen yö vuonna 1918 oli Iitissä levoton. Pappilan iltahartaus raamatunlukuineen pidettiin myöhään yöllä. Siihen osallistuivat Gröndahl, Pajula sekä sairaaloinen, rullatuolilla liikkuva Karin-rouva. Iltahartauden päätyttyä kuului salista karkeita ääniä ja kiväärienperillä lyömistä. Pajula avasi oven. Useampi mies tarttui häneen ja komensi mukaansa. Gröndahlin mukaan Pajula kääntyi kohti rullatuolissaan istuvaa vaimoaan ja sanoi: ”Pitääkö minun jättää rampa vaimoni?” ”Tule nyt vaan”, vastasivat hakijat. Gröndahl muisti tapahtuma-ajankin: se oli kello 1.05.

Osoittaen huomattavaa henkilökohtaista rohkeutta Gröndahl meni aamulla kysymään Pajulaa punaisten esikunnasta, mutta ei saanut mitään tietoja. Vaimo-Karin kyseli Pajulaa pappilassa liikuskelevalta punaisilta. Kyselyihin olisi vastattu: ”Kyll’ kait se jossain ojassa makailee.” Kirkkoherran ystävät yrittävät selvittää, minne hänet oli viety. Urajärven rannalta löytyi verijälkiä. Ystävät alkoivat naarata ja löysivät runnellun ruumiin kolmantena päivänä Pajulan katoamisen jälkeen. Ruumis oli upotettu laittamalla kiviä vaatteisiin ja taskuihin. Pajulaa oli hakattu pistimillä ja puoli päätä puuttui. Oliko pään vammat aiheuttanut puukko tai tikari (Gröndahl: dolk) vai räjähtävä luoti, sitä Gröndahl ei osannut sanoa.<sup>6</sup>

Pajula tuli Iitin kirkkoherraksi vuonna 1905 ja ehti siten hoitaa virkaansa kolmetoista vuotta. On sanottu, että vuoden 1918 huhti–toukokuun vaihteessa, punaisten toimeenpanemien murhien lisääntyessä Iitissä, Pajula pysyi virkapaikallaan, koska hän ajatteli toimineensa nuhteettomasti ja puolueettomasti.<sup>7</sup>

Sotasurma-tietokannan perusteella Iitissä ja Iitistä kuoli vuoden 1918 sodan aikana ja sotaan liittyen 26 miestä. Taisteluissa kaatuneita punaisia oli seitsemän, mestatuksi ilmoitettuja punaisia yksi, ammutuksi ilmoitettuja niin ikään yksi ja yksi punainen murhattiin ampumalla sodan jälkeen heinäkuussa. Paikkakunnalla murhattuja valkoisia oli 16 – Iitin pitäjänhistorian mukaan 17. Näistä nuorin oli vain 16- ja vanhin jo 74-vuotias. Paikallisten siviilien murhaaminen keskittyi sodan loppuvaiheeseen, kun punaisten tappio oli jo selviö: yksitoista murhaa ajoittuu 14.4.–2.5.1918 väliselle ajalle.<sup>8</sup>

Murhien aikana paikkakunnan punaiset olivat taisteluissa, ja seutukunnalle siirtyneet ”lähinnä riehakaat kotkalaiset” saivat määräysvallan pitäjässä. Iitissä murhattiin kirkkoherra Pajulan lisäksi muun muassa tunnetut tolstoilaiset, vuorisäärän ja vaatimattoman elämän työteliästä elämäntapaa noudattaneet kolmikymppiset veljekset Akseli ja Eelo Isohiisi. Ehdottomina pasifisteina he eivät suostuneet punaisten sotaväen pakko-ottoon, joka yritti määrätä heidät taistelemaan punaisten joukkoihin. Ryhmä kotkalaisia punaisia vangitsi veljekset heidän kotonaan ja lähti muka kuljettamaan heitä punaisten esikuntaan. Tähän tapahtumaan liittyen Pajulakin ehkä tiesi, mitä esikuntaan vieminen tarkoitti, ja pyysi ilmeisesti sen vuoksi häntä noutamaan tulleita punaisia vain ampumaan hänet niille sijoilleen. Isohiidet oli teloitettu metsässä jonkin matkan päässä kotoaan puolisoista viikkoa ennen Pajulan murhaa, 22. huhtikuuta vuonna 1918.<sup>9</sup>

#### KIRKKOHISTORIALLISEN JA SUOMENKIELISEN TEOLOGISEN TUTKIMUKSEN EDELLÄKÄVIJÄ

Helsingin yliopiston teologian opiskelijat valitsivat ainejärjestönsä viralliseksi kieleksi suomen vuonna 1853, mutta teologisen tiedekunnan opetuksen suomenkieliseksi sosiaalinen prosessi, joka toi tiedekuntaan äidinkieleltään suomea puhuvien opiskelijoiden enemmistön. Eksegetiikan professori Anders Wilhelm Ingman (professorina 1864–1877) aloitti teologisen tiedekunnan suomenkielisen opetuksen vuonna 1864, Teologian ylioppilaiden tiedekuntayhdistyksen pöytäkirjojen mukaan opiskelijan aloitteesta. Toisin kuin muualla Helsingin yliopistossa, äidinkieleltään ruotsinkielinen teologinen opettajakunta luennoi laajasti suomeksi, niin että 1900-luvun alkuvuosina suomenkielinen opetus oli suhteellisesti tarkasteltuna laajinta juuri teologisessa tiedekunnassa.<sup>10</sup>

Suomeksi koulunsa käyneen sivistyneistön syntyvaiheet olivat määrällisesti vaatimattomat. Kun Pajula valmistui Jyväskylän lyseosta vuonna 1871, lyseon suorittaneita opiskelijoita oli kaikkiaan vain kolmetoista.<sup>11</sup> Pajula suoritti ylioppilastutkinnon Helsingissä, valmistui filosofian kandidaatiksi vuonna 1881 ja piti Hämäläis-Osakunnan vuosijuh-

laesitelmän aiheenaan ”Euroopan politikista viime vuosisadan loppupuolella”. Filosofian maisteriksi Pajula vihittiin vuonna 1882 ja hän auskultoi myös opettajaksi.<sup>12</sup> Opiskeluaikaan Pajula oli innokas suomenmielinen ja esitelmöi suomiaktivistien seurassa Suomalaisessa Nuijassa.<sup>13</sup>

Paavo Pajula on *Finland Allmänna Tidningin* virallisten nimenmuutosilmoitusten perusteella löytänyt vuosilta 1875–1879 26 nimensä suomen-tanutta opiskelijaa. Heistä kahdeksas oli Janne Pajula. Hän suomensi sukunimensä vuonna 1876. Ensimmäiset sukunimensä virallisesti suomentaneet olivat siis Helsingin yliopiston opiskelijoita. Heistä ensimmäinen oli Pajulan vanhempi veli Lauri (e. Lars Viktor Widbom), joka suomensi nimensä vuonna 1875.<sup>14</sup> Lauri Pajulan opinnot historiallis-kielitieteellisessä katkesivat, kun hän ei kreikan laudaturtentissä suostunut kääntämään kreikkaa ruotsin kielelle, vaan ainoastaan suomeksi, mihin taas professori Wilhelm Lagus ei suostunut. Lauri Pajula siirtyi teologiseen tiedekuntaan eksegetiikan professori Ingmanin kehotuksesta ja valmistui papiksi.<sup>15</sup>

Myös pikkuveli, filosofian maisteri J. S. Pajula lähti opiskelemaan papiksi koettuaan uskonnollisen heräämisen Lohtajalla, vanhassa mystikkopitäjässä, missä Pajulan Lauri-veli toimi pappina. Vuonna 1891 morsiamelleen lähettämässään ruotsinkielisessä kirjeessä Janne kirjoitti ”äiti kuoli 26.1.1876 ja tämä vaikutti minuun valtavasti”. Hän kuvasi uskonnollista mielenmuutostaan: ”keväästä 1877 Jumalan henki on tehnyt työtään minussa”. Ratkaiseva uskonnollinen kokemus tapahtui vuonna 1883: ”pääsiäisenä 1883 sain käsittämättömällä tavalla kokea Jeesuksen läsnäolon”.<sup>16</sup>

Pajula julkaisi maailman ensimmäisen suomenkielisen teologian alan väitöskirjan *Suomen Kirkon Tilasta Liturgisen Riidan Aikoina* (1891, 285 s.). Teos oli myös Helsingin yliopiston ensimmäinen Suomen kirkkohistorian alan väitöskirja. Tohtoriksi väittelemine oli teologisessa tiedekunnassa tuol-

esiintyy kaksi nimeltä mainitsematonta naista, mutta tietoa ei ole voitu vahvistaa muista lähteistä. Näistä toinen, jota Pajula olisi ripittänyt tämän elämäntavoista, olisi etukäteen tiennyt mökissään oleskelevien punaisten murhasuunnitelmista. Gröndahlin kirkon ja papiston vihaajaksi kutsuma toinen nainen olisi lainannut murhaajille veneen ruumiin upottamista varten. Kuin Jumalan tuomioina Gröndahl esittää, että ripitetyn naisen mökki paloi perustuksiaan myöten pari vuotta sodan jälkeen ja että veneen lainannut nainen olisi itse hukkunut Urajärveen. Gröndahl kertoo Pajulan vaimon rukoilleen murhaajien puolesta: ”anna heille anteeksi, sillä he eivät tiedä mitä he tekevät”.

- 7 Halila 1966, 434, 635.
- 8 www.sotasurmat.fi/liitti. Viitattu 3.3.2015.
- 9 Nokkala 1958, 166–165, 175; Halila 1966, 626. Isohii-sien kuoleman aikalaikokuvaus, Salenius-Hatakka 2000, 157–162. Arvid Järnefelt julkaisi Akseli Isohiiden kanssa Leo Tolstoin teoksia ja on kuvannut Isohiisien vaiheita teoksessaan *Vanhempieni romaani*.
- 10 Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan suomenkie-listymisestä ja suomenkielisestä opetuksesta ks. Luukka-nen 2005, 52–53, 56–59, 81–82, 114–116, 130, 241, 325; Luukkanen 2015, 131–147.
- 11 Pajulan kanneton muistikirja, Paunun sukuarkisto 57, KA, Jyväskylä. Eira Paunu 1988b, 2, 3, JKK, Maakuntakokoelma.
- 12 Pajulan promootion liittyvät merkinnät 28.–31.5.1882 (myös päivällinen Kaivohuoneella ja iltajuhla ylioppilastalolla klo ”9–1.30”), Pajulan almanakka 1882, Paunu-suvun kokoelma 57, KA Jyväskylä. Historiallis-kielitieteellisen osaston tutkintoluettelot 15.11.1882, HYKA. Pajulan ansioluettelo ”Meritförteckning”, KA 6/1896, HYKA. Eira Paunu 1988b, 1, 2, 8, JKK, Maakuntakokoelma.
- 13 ”Puhe, jonka pidin eräässä seurassa 1877”, Pajulan 1870-luvun muistikirja. Paunun sukuarkisto 57, KA Jyväskylä. Eira Paunu 1988b, 5, JKK, Maakuntakokoelma.
- 14 Lars Widbomin kirjeet, Widbom-sukuarkisto, kotelo 3, Kansallisarkisto Jyväskylä. Paavo Pajula 1956, 129 (nimenmuutoksista ja Lauri Pajulan suomalaisuusideologiasta 115–131). Karivalo 1980, 19. Eira Paunu 1988b, 4–6, JKK, Maakuntakokoelma. J. S. Pajula kertoo muistikirjassaan Suomalaisen Nuijan laulutervehdyksistä Snellmanille 6.4.1877, Lönnrotille 17.4.1877 ja Yrjö Koskiselle 23.4.1877. Muistikirja. Paunun sukuarkisto 57. KA Jyväskylä.
- 15 L. Pajulasta www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikke-li/1853-1899/php?id=19074. Viitattu 21.7.2017. Paavo Pajula 1956, 122–126, 130–131 (Laurin kirjeistä). Luuk-kanen 2005a, 81–82; Luukkanen 2014. Nuorena kuolleen pastori Lauri Pajulan tilapäistehtävistä muodostuneesta työurasta papinvirkojen sijaisena ks. Mäkelä-Alitalo 2006, 463.
- 16 J. S. Pajula Karin Nybergille 31.10.1891, Paunun sukuar-kisto 57, KA Jyväskylä. Eira Paunu 1988b, 7–9 (myös kesänvietosta Lohtajalla 1877 sekä keväästä 1878 Paunu 1988a, 10), JKK, Maakuntakokoelma. Eira Paunu (1990, 105–106) on huomauttanut, ettei Pajula ollut kiinnos-tunut oppillisista kysymyksistä, vaan sydämen uskosta ja käytännön kristillisestä elämästä.

6 Gröndahl 1979, 15 ja 1979, Tilläg, 2–3, Paunun perhe-arkisto, KA Jyväskylä; Korhonen 2006, 24–25; Paunu 2006, 15–22. Gröndahlin mukaan Pajulan murhaajat olivat ulkopaikkakuntalaisia. Muistelussa (Tilläg, 3)

loin melko harvinaista, ja täten myös tieteellinen jälkikasvu, uusien yliopiston virkaan kelpoisten tutkijoiden tuottaminen, oli vähäistä. Helsingin filosofisessa tiedekunnassa julkaistiin pelkästään 1890-luvulla 85 väitöskirjaa, kun vuosina 1880–1909 teologisessa tiedekunnassa väitöskirjoja julkaistiin vain 21 kappaletta.<sup>17</sup> Teologisen tiedekunnan vähäistä tutkimusintensiiteettiä kuvaa, että Pajulan väitöskirja oli kahteenkymmeneen vuoteen ensimmäinen kirkkohistoriallinen väitöskirja.<sup>18</sup>

Pajulan mukaan heräte väitellä ja pyrkiä yliopistovirkkaan oli tullut muilta: ”en olisi koskaan asiaa ajatellut, ellei ulkoa olisi kehotuksia tullut.” Ensimmäisenä häntä olisi kehottanut tavoittelemaan yliopistovirkkaa Alfred Kihlman (1825–1904), raamattufundamentalistisen beckiläisyyden Suomeen tuonut pastori, opettaja ja myöhempi teollisuusmies, kun Pajula auskultoiti vuonna 1882. Sitten häntä olisivat samoin kehottaneet ei-beckiläinen kirkkohistorian professori Herman Råbergh ja vuoteen 1885 dogmatiikan professorina toiminut beckiläinen Gustaf Johansson.<sup>19</sup>

Pajulan väitöskirja osui sikäli epäedulliseen aikaan, että tuolloin käytännöllisen teologian professori Otto Immanuel Colliander (1848–1924), myöhempi Kuopion ja Savonlinnan hiippakunnan piispa, pyrki täyttämään teologisen tiedekunnan opetusvirat uuden sukupolven herännäis-beckiläisillä. Pajula ei ollut beckiläinen, hän lukeutui lähinnä evankelisiin. Hän oli, toisin kuin teologisen tiedekunnan tuolloinen opettajakunta, äidinkieltään suomenkielinen, opiskeluaikainen fennomaaniaktiivi sekä syntyisin säätyläistön ulkopuolelta. Hän oli myös sukulaisuuden ja avioliittojen toisiinsa liittämän yliopistomiesten verkoston ulkopuolinen. Pajulan väitöskirjan vastaväittäjänä toimi äidinkieltään ruotsinkielinen Colliander. Kun arkkipiispa Gustaf Johanssonia on kutsuttu patavanhoilliseksi, raamattufundamentalisti Collianderin on puolestaan sanottu voittaneen vanhoillisuudessa Johanssoninkin. Hän hyväksyi väitöskirjan sitä kuitenkin runsaasti kritisoiden ja kiinnittämättä mitään huomiota Pajulan Suomessa ja Ruotsissa suorittamaan arkistotutkimukseen, suomenkieliseen väitöskirjaan teologisena uutuuksena tai Pajulan tuottamiin uusiin tutkimustuloksiin.<sup>20</sup>

Kirkkohistorian professori ja herätysliikkeiden tutkija Martti Ruuth (1870–1962) arvioi Pajulan väitöskirjaa vuonna 1942, viitisenkymmentä vuotta sen ilmestymisen jälkeen todeten, että se oli ensimmäinen seikkaperäinen liturgisen riidan aikaa käsittelevä tutkimus. Väitöskirja perustui laajaan lähdeaineistoon ja antoi Ruuthin mielestä yleensä luotettavan kuvan Suomen kirkon tilasta ”tuona vaikeana murroskautena”. Teoksella oli Ruuthin 1940-luvun tulkinnan mukaan edelleen ”perustavaa laatua oleva pysyvä arvonsa”.<sup>21</sup>

Pajulaa tuki teologisessa tiedekunnassa suomea heikosti osannut dogmatiikan professori Georg Gustaf Rosenqvist (1855–1931), joka rekrytoi Pajulan oman entisen virkansa, teologisten esikäsitteiden apulaisprofessorin sijaiseksi. Kun Pajula lähti tutkimustyöhön ulkomaille, viranhoitajaksi kutsuttiin yliopiston ja tutkimustyön ulkopuolelta herännäis-beckiläisiin lukeutunut ja kirkkoherraisänsä apulaisena työskennellyt Erkki Kaila (s. Erik Johansson, 1867–1944). Hän oli beckiläispapin poika ja piispaksi siirtyneen beckiläisprofessorin Gustaf Johanssonin (1844–1930) veljenpoika. Apulaisprofessorin virantäyttöä pitkitettiin, kunnes Kaila sai valmiiksi beckiläishenkisen uskontietoa käsitelleen väitöskirjansa *Bidrag till utredning af det kristliga kunskapsbegreppet* (108 s.) vuonna 1895.<sup>22</sup>

Yliopiston konsistorin eli professorikunnan äänestäessä kuka asetettaisiin ykkösehdokkaaksi esikäsitteiden apulaiseksi kutsuttuun apulaisprofessorin virkaan, äänet jakaantuivat tasan 15–15. Yliopiston rehtorin Thiodolf Reinin äänestäessä Kailan puolesta tämä sai Pajulaa pienemmällä tuotannolla – ja Collianderin ylistäessä hänen ”tieteellistä itsenäisyyttään”, ”kriittisyyttään” ja ”tieteellistä kapasiteettiaan” – ykkössijan ja nimityksen esikäsitteiden apulaiseksi, joka oli hänen yliopistovirkansa vuosina 1896–1909. Apulaisprofessorin viran täyttöä käsiteltiin yliopiston konsistorissa useaan otteeseen. Kaila oli teologisen tiedekunnan ehdokas äänin 2–1. Yliopiston professorikunnan muodostamassa konsistorissa herätti hämmennystä, että teologisten esikäsitteiden apulaisprofessorin opettamien oppiainojen asiantuntijana pidetty, filosofian kandidaatin tutkinnossaan filosofiaa pääaineenaan opiskellut G. G. Rosenqvist oli Pajulaa kannattaessaan jäänyt

vähemmistöön O. I. Collianderin ja August Töttermanin (1835–1907, professorina 1879–1902) kannattaessa Erkki Kailaa.<sup>23</sup>

Herman Råberghin siirryttyä Porvoon piispaksi vuonna 1892 kirkkohistorian professuuri oli vailla vakituista viranhoitajaa vuosina 1892–1900. Ensimmäinen virkaa hoiti oman käytännöllisen teologian professorinsa ohella O. I. Colliander. Ennen siirtymistään piispaksi Colliander järjesti viranhoidon niin, että vuodesta 1897 kirkkohistorian vt. professoriksi tuli hänen serkkunsa, käytännöllisen teologian assistentti Karl Adolf Appelberg (1851–1915),<sup>24</sup> joka oli assistentin virassa vuosina 1886–1900 ja käytännöllisen teologian professorina vuosina 1900–1915. Tohtoriksi Appelberg väitteli 45-vuotiaana vuonna 1896 toimittuaan tätä ennen kymmenisen vuotta yliopiston opettajana. Collianderin toteuttamaan virkajärjestelyyn kuului, että käytännöllisen teologian vt. professoriksi siirtyi tähän oppialaan perehtymätön ja käytännöllisen teologian tutkimuksia julkaisematon Erkki Kaila.

Kailan mukaan ”Collianderin sijaisista yliopistossa nousi aika jupakka”. Järjestely suututti professori Rosenqvistin, joka kiivaasti vastusti piispaksi siirtyvän Collianderin sekaantumista tiedekunnan viranhoitoihin. Kailan muisteloiden mukaan Rosenqvist totesi Collianderille: ”Jos et ole piispa vielä, niin kysymys [viranhoidoista] on liian varhain herätetty, jos taas jo olet piispa, niin mitä tekemistä sinulla on täällä! [eli yliopistossa].” Rosenqvistin mielestä Colliander ei olisi voinut valita hoitamienensa professuurin tulevia viransijaisia, mutta järjestely onnistui professori Töttermanin tuella. Kailan muistelmien mukaan Rosenqvistin suuttumus johtui siitä, että tämä olisi halunnut ottaa Pajulan teologisen tiedekunnan opettajaksi, siis kirkkohistorian professorin viransijaiseksi.<sup>25</sup>

Dogmatiikan professori Rosenqvistin tuella Pajula oli saanut huomattavan tutkimusstipendin ja teki tutkimusta Ruotsissa ja Saksassa laatiakseen virkaväitöskirjan kirkkohistorian professuuria varten.<sup>26</sup> Tutkimus *Pietismi ja uskonnolliset liikkeet*

mila 2002, 60 (Pajulasta), 63.

17 Autio 1981, 86–87; Tommila 2001, 58, 289–295 (Helsingin yliopiston kehityksestä kohti tiedeyliopistoa); Tom-

- 18 Jyväskylän lyseo 1858–1908, 242 (lyseon oppilaiden matrikelitietoja). Erkki Kansanahon laatima ja usean tutkijan täydentämä luettelo ”Suomen teologian tohtorit” kertoo sekä kunniatohtorit että tohtoriksi väitelleet oppialoineen, [www.helsinki.fi/teol/tdk/esittely/tietoja\\_-\\_tiedekunnasta/tohtorit.pdf](http://www.helsinki.fi/teol/tdk/esittely/tietoja_-_tiedekunnasta/tohtorit.pdf). Murtorinne 1986, 178–181.
- 19 J. S. Pajula Kaarle Krohnille 20.6.1894, Kaarle Krohnin kokoelma 348:29:1, SKS KIA.
- 20 Teol. tdk ptk 19.9.1891, § 2, TTA, HYKA (Collianderin lausunto). Collianderista ks. Kuoppala 1963, 291–292; Mustakallio 1983, 68–71; Murtorinne 1986, 166–171; Lehtipuu 2009, 97. Pajulasta myös Murtorinne 1986, 195. Beckiläisyydestä, sen varhaisista edustajista Suomesa sekä Kihlmanista Johann Tobias Beckin oppilaana Tübingenin yliopistossa ks. Murtorinne 1986, 139–142; Murtorinne & Rasila 2005, 135–136; Luukkanen 2016, 203–204.
- 21 Ruuth 1942b, 169.
- 22 Pajulan Tukholmassa vuonna 1894 päivääm kirje konsistorille, KA 6/1896, HYKA. Pajulan kokoelma Ha:1 (konsepti lausunnoksi pätevyymisajan tarpeettomuudesta), KA Mikkel. *Uusi-Suometar* 162/15.7.1894 (virkavapaus Hämeenlinnan lyseon opettajan virasta). Murtorinne 1986, 264. Kailan uskontiedon väitöskirjasta ja hänen Beckiä ihannoineista kirjoituksistaan ks. Kaila 1893a, 1–4, 1893b, 45–52; Luukkanen 2016, 215–217; Beckiläisyydestä Murtorinne 1986, 138–178; Murtorinne 1992, 329–333; Murtorinne 2001a.
- 23 Helsingin yliopiston kons. ptk 1.2.1896, HYKA. Teol. tdk:n ptk:t 10.2.1896, § 1; 3.3.1896, § 1, HYKA (konsistorin teologiselta tiedekunnalta pyytämä, Rosenqvistin laatima lisälausunto). KA 6/1896, HYKA (virantäyttöasiakirjat, jotka sisältävät myös professorien äänestyslausunnot). Erkki Kailan setä Gustaf Johansson ja professori O. I. Colliander kannustivat ja tukivat Kailaa voimakkaasti saadakseen teologiseen tiedekuntaan beckilläisiä opettajia. Kaila toimi luterilaisen kirkon piispana ja arkkipiispana vuosina 1925–1944. Murtorinne 1986, 209–211 (Tötterman), 246–257 (Rosenqvist); Murtorinne 2001b. Töttermanista O. I. Collianderin kouluvuosien holhoojana ja asuintoverina Toiviainen 2005, 16, 32.
- 24 [www.helsinki.fi/keskusarkisto/virkamiehet\\_2/teologinentdk\\_vv.htm](http://www.helsinki.fi/keskusarkisto/virkamiehet_2/teologinentdk_vv.htm) (teologisen tiedekunnan viroista ja niiden hoitajista). O. I. Collianderin äiti ja K. A. Appelbergin isä olivat sisaruksia. O. I. Collianderin vanhemmat olivat Alexander Magnus Colliander ja Wendla Appelberg Pyhäjoen kirkkoherran Gustaf Appelbergin tytär. Karl A. Appelbergin vanhemmat olivat Laihan kirkkoherra Henrik Adolf Appelberg, Gustaf Appelbergin poika, ja Ingeborg Adlerstjerna, ks. Kotivuori 2005.
- 25 ”Helsingissä, alkaen 1/9 1895. Aloin kirjoittaa 16/10 1944”, 15, Erkki Kailan kokoelma, KA Helsinki: ”Är du inte biskop (ännu), så är frågan för tidigt väckt, är du biskop, så vad gör du här?” Murtorinne 1986, 260; Toiviainen 2005, 48 (virkajärjestelyt), 73 (Collianderin tuki Kailalle).
- 26 Pajula oli teologisen tiedekunnan stipendiehdokas useana vuonna. Teol. tdk ptk:t 11.03.1893, § 1; 11.04.1894, § 2; 29.03.1895, § 4, TTA, HYKA. Edellinen teologinen stipendinsaaja oli ollut Herman Råbergh.

*Suomessa vv. 1686–1772* (1898, 207 s.) oli teologisen tiedekunnan ensimmäinen professorinvirkkaa varten laadittu suomenkielinen virkaväitöskirja. Se oli myös ensimmäinen suomalaisia uskonnollisia liikkeitä väitöskirjatasolla tarkastellut tutkimus. Teologisen tiedekunnan potissa jatkuvaa opettajapulaa vakinaisia professoreita oli vuonna 1898 vain kaksi. Täten vastaväittäjäksi kutsuttiin aiempi kirkkohistorian professori piispa Herman Råbergh ja virantäytön lisäjäseneksi Pajulan aiempi kilpahakija, käytännöllisen teologian professuurin viransijainen Erkki Kaila.

Råbergh hyväksyi väitöskirjan. Hän esitti kritiikkiä, mutta myös selkeästi korosti Pajulan ansioita. Hänen mukaansa Pajulan virkaväitöskirja oli vakavassa mielessä tehdyn tieteellisen tutkimuksen tulos ja loi sellaisena perustan käsittelemänsä aiheen tulevalle tutkimukselle. Hän ei voinut allekirjoittaa kaikkea, mitä väitöskirjassa sanottiin, mutta painotti, että väitöskirjansa kaikissa osissa tohtori Pajula oli hyödyntänyt aiemmin käyttämätöntä lähdemateriaalia. Väitöskirjassa oli puutteita ”systematiikassa”. Tämä johtui siitä, ettei väitöskirjan aiheen muotoilu ollut kovin onnistunut. Hänen mielestään kyseessä kuitenkin oli hyväksyttävä väitöskirja kirkkohistorian professuuriin. Råbergh toisti yleiset hyväksymisperusteet: väitöksellä oli tieteellistä arvoa ja hän katsoi sen vastaavan sitä tarkoitusta, mitä varten se oli kirjoitettu.<sup>27</sup>

Pajula oli kirkkohistorian professuurin ainoa pätevä hakija, ja hänen valitsemisensa näytti varmalta. Lisäjäsena Kaila kuitenkin esitti laajan lausunnon virkaväitöskirjan hylkäämiseksi. Hänen mukaansa siis Pajulan vastaväittäjä ja alan aiempi professori oli väärässä esittäessään Pajulan virkanäytteen hyväksymistä. Pajulaa yksitoista vuotta nuorempi Kaila ei ollut julkaissut tieteellisiä opinnäytteitä eikä tutkimuksia historian tai kirkkohistorian alalta. Hänen ainoa tieteellinen julkaisunsa oli satasivuisen dogmatiikan väitöskirja. Pajula sen sijaan oli vuoden 1898 loppuun mennessä julkaissut kaksi kirkkohistoriallista väitöskirjaa, yhden kirkkohistoriallisen tietokirjan Ranskan reformaatiohistoriasta ja yksitoista artikkelia, joista yksi oli arvostelu K. G. Leinbergin pappismatrikelista *Det odelade finska biskopstiftets herdaminne* ja viisi kirkkohis-

toriallista tiedeartikkelia. Eksegetiikan professori Tötterman liittyi Kailan lausuntoon ja kannatti Pajulan virkaväitöskirjan hylkäämistä. Professori Rosenqvistin äänestäessä Pajulan virkaväitöskirjan hyväksymisen puolesta äänet menivät tasan 2–2. Tötterman oli tuolloin virkavapaana professorintomestaan, mutta hoiti dekaanin tehtäviä. Dekaanin äänestäessä väitöskirjaa vastaan virkaväitöskirja hylättiin eikä Pajulasta tullut kirkkohistorian professoria.<sup>28</sup>

Teologisessa tiedekunnassa Pajula päätyi, syistä joista arkistolähteet eivät kerro, bekkiläistä raamatufundamentalismia edustaneen käytännöllisen teologian professori Collianderin epäsuosioon. Kesäkuussa 1896 26-vuotias Jaakko Gummerus (1870–1933) kirjoitti morsiamelleen: ”Sen minä sanonkin, että Pajula parhaiten ansaitsisi – – päästä professoriksi”. Hän viittasi Pajulan ominaisuuksiin, joilla hän ”parhaiten ansaitsisi” kirkkohistorian professorin viran. Pajula oli ”todella hurskas, nöyrä ja vaatimaton mies, joka on tehnyt paljon työtäkin”. Minkäs Pajula sille mahtoi, ettei hänellä ollut ”loistavaa lahjaa eikä ulkonaista esiintymiskykyä”, Gummerus lisäsi.<sup>29</sup>

Gummerus mainitsi toukokuun kirjeessään vuodelta 1896 Pajulan kokemista ”epäluottamuslauseista” ja muista vastuksista ilmeisesti tuolloin ajankohtaiseen apulaisprofessuurin hakuun liittyen. Kesäkuussa 1896, kun Pajula oli anonut yliopiston konsistorilta kirkkohistorian professuurin julistamista haettavaksi, Gummerus kirjoitti morsiamelleen pohtien pitäisikö hänenkin hakea virkaa: ”Parempi on ijäksi jäädä ilman professorin virkaa kuin tulla siihen intriigien avulla.”

Gummeruksen kirjeistä käy ilmi, ettei Colliander pitänyt Pajulasta ja piti tätä typeränä. ”Collianderin ei ole syytä vastustaa Pajulaa siksi, että tämä on muka niin typerä, kun eipä hän itsekään ole niitä viisaimpia”, Gummerus kirjoitti. ”Harmittaa nähdä, että Colliander on niin puolueellinen Pajulaa vastaan – – onpa hyvä, että minä en ole se, jonka hän työntää esiin Pajulan syrjäyttämiseksi.”<sup>30</sup>

Nuoresta opiskelijasta saakka Pihtiputaan kirkkoherran poika Jaakko Gummerus oli unelmoinut kirkkohistorian professuurista. Gummerus oli kirjoittanut teologiseen tiedekuntaan jatkamaan

opintojaan vuonna 1893, samana vuonna kuin Pajulasta tuli kirkkohistorian tohtori. Jo tätä ennen, keväällä 1892, kirkkohistorian professorinvirka kangasteli 22-vuotiaan teologian opiskelijan mielessä. Gummerus ajatteli, että Råbergh eroasi virastaan vuonna 1898, joten siihen asti, kuuden vuoden ajan, hän ajatteli itsellään olevan aikaa pätevyitä professoriksi. Gummeruksen 22-vuotiaana esittämät ajatukset elämästä professorina tai professoriajasta hänen ja hänen morsiamensa yhteisenä unelmana, ”tohtorinnaksi sinut pitäisi sentään saada”, olivat vielä vuosien päässä. Gummerukselta puuttuivat vuonna 1892 teologiset opinnot, siis kirkkohistorian opinnot ja tutkimukset sekä tohtorintutkinnon suorittamiseen vaadittava pappisvihkimys ja itse tohtorin tutkinto. Råberghin piispanimitys vuonna 1892 sotki suunnitelmat. Kirkkohistorian virka vapautui Gummeruksen suunnitelmiin nähden liian aikaisin.<sup>31</sup> Virka pysyi kuitenkin Collianderin ansiosta täyttämättä, kun hän hoiti sitä oman käytännöllisen teologian professuurinsa ohella.

On esitetty, ettei 22-vuotias Gummerus pitänyt kirkkohistoriasta väitellyttä, tuolloin 36-vuotiaasta Pajulaa uhkana omille suunnitelmilleen. Tämä on sikäli luonnollista, ettei nuorella Gummeruksella ollut mitään omakohtaista käsitystä tutkimuksen teosta tai kirkkohistoriasta tutkimusalana. Gummeruksen kirjeestä morsiamelleen neljä vuotta myöhemmin, Gummeruksen ollessa 26-vuotias teologian kandidaatti, käy kuitenkin ilmi seuraava ajatuskulku, jota aiemmassa tutkimuksessa ei ole tuotu julki.

Gummerus pohti, ehtisikö hän mukaan kirkkohistorian professorikilpaan, jos Pajula anois professorin aukijulistamista ja yliopiston konsistori suostuisi tähän. Ainoana mahdollisuutenaan päästä mukaan professorikisaan Jaakko Gummerus piti sitä, että virkaa anois myös käytännöllisen teologian assistentti Karl Adolf Appelberg. Tämä voisi anoa lisää aikaa pätevytykseen, ja hänelle, tohtori kun oli, se luultavasti myönnettäisiin. Gummerus järkeili, että Appelbergin siivellä myös hän saisi aikaa omien opinnäytteidensä kirjoittamiseen. Gummerus ei nimittäin uskonut, että aikaa lisäpätevytykseen myönnettäisiin vain hänelle, kandidaatille, joten lisää aikaa toisi vain Appelbergin mukanaolo hakuprosessissa.<sup>32</sup>

Appelberg hakikin professuuria, ja hänelle myönnettiin pätevytymisaikaa 30. maaliskuuta 1898 saakka ja Pajulalle 9. maaliskuuta 1898 saakka. Myönnettynä pätevytymisaikana Appelberg ei kuitenkaan julkaissut virkaväitöskirjaa. Hän oli täten virkaan epäpätevä ja ulkona professorikisasta, vaikka hoitikin kirkkohistorian professorin sijaisuutta vuoteen 1900 asti.<sup>33</sup> Kun Pajulan virkaväitöskirja Erkki Kailan aloitteesta hylättiin, professoritie aukeni Jaakko Gummerukselle, joka nimitettiin kirkkohistorian professoriksi vuonna 1900.

Pajula haki vuonna 1902 Juvan kirkkoherran virkaa saaden vaalissa seurakuntalaisten ylivoimaisen kannatuksen. Kirkkoherraksi tähän beckilläispiispa Collianderin johtaman hiippakunnan seurakuntaan nimitettiin kuitenkin arkkipiispa Gustaf Johanssonin veli, herännäis-beckiläinen Josua Johansson. Hakiessaan Iitin kirkkoherraksi Pajula sai vaalissa äänestäneiden seurakuntalaisten lähes yksimielisen kannatuksen ja nimitettiin vuonna 1905 kirkkoherraksi tähän piispa Herman Råberghin johtaman Porvoon hiippakunnan seurakuntaan.<sup>34</sup>

27 Teol. tdk ptk 12.5.1898, § 1, TTA, HYKA.

28 Pajula 1895, 206–208. Råberghin, Rosenqvistin, Kailan ja Töttermanin lausunnot Teol tdk ptk 1.5.1898 & teol. tdk ptk 12.5.1898, TTA, HYKA. Martti Ruuth totesi Pajulan virkaväitöskirjasta, että se oli yritys laatia yhtenäinen esitys varhaisemman ”herännäiskauden” liikkeistä. Sitä varten Pajula oli koonnut laajan materiaalin koti- ja ulkomailta, mutta yleisesitystä Pajula ei lähdetutkimuksistaan ja uusista löydöistään huolimatta pystynyt Ruuthin mukaan luomaan. Väitöskirjojen hylkäämisistä ks. Tommila 2002, 58–61.

29 Jaakko Gummerus Sigrid Sandelinille 8.5.1896 ja 5.6.1896. Sigrid Sandelinin kokoelma Bab:2, KA Oulu.

30 Jaakko Gummerus Sigrid Sandelinille 8.5.1896 ja 5.6.1896. Sigrid Sandelinin kokoelma Bab:2, KA Oulu.

31 Ijäs 1993, 63, 64.

32 Jaakko Gummeruksen kirje Sigrid Sandelinille 8.5.1896. Sigrid Sandelinin kokoelma Bab:2, KA Oulu. Ijäs 1993, 63.

33 *Suomen kirkon julkisia sanomia* 9/1.9.1896, 93 (J. S. Pajula oli anonut pätevytymisaikaa 15.4.1897 saakka ja K. A. Appelberg kevätlukukauden 1898 loppuun). *Suomen kirkon julkisia sanomia* 10/1.10.1896, 108. Appelbergin väitöskirjoista Murtorinne 1986, 274–275.

34 Juvan kirkkoherranvaalin käsittely Suomen keisarillisessa senaatissa Talousosaston pöytäkirjat XII 1294, KSSA, KA Helsinki. *Mikkeli* 42/12.5.1902. *Hämeen Sanomat* 137/30.11.1904. Halila 1966, 432.



Pajula oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Suomalais-ugrilaisen seuran jäsen sekä jäsenenä Suomen kirkkohistoriallisen seuran ensimmäisessä johtokunnassa. Väitöskirjojen lisäksi hän julkaisi kirjan *Uskonpuhdistus Ranskassa: Lyhyt kertomus sen vaiheista nykyaikoihin asti* (1885, 81 s.). Tämä hugenottien kärsimyksiä ja uskonpuhdistuskauden ranskalaista politiikkaa kuvaileva kirjanen oli ensimmäinen suomeksi kirjoitettu tietokirja reformaation vaiheista Ranskassa. Kirjanen oli syntynyt Pajulan opiskellessa historiaa. Sen innoittajana oli ilmeisesti hugenottien historiasta väitellyt Magnus Schybergson (1851–1925) ja hänen vuonna 1877 ilmestynyt väitöskirjansa *Hugenotterne under hertig Rohans ledning* (93 s.). Schybergson oli yleisen historian vt. professori vuosina 1878–1880 ja vuodesta 1883 henkilökohtainen ylimääräinen professori.<sup>35</sup>

Pajulan teoksen lähteenä on ehkä ollut J. H. Merle d'Aubignen laaja reformaatiohistoria, jonka K. J. Gummeruksen kirjapaino julkaisi suomeksi nimellä *Kuudennentoista vuosisadan uskonpuhdistuksen historia I–III* vuosina 1883–1887. Ranskaa käsitellyt kakkososa ilmestyi samana vuonna kuin Pajulan kirjanen. Ranskaa osannut Pajula ei kuitenkaan ollut suomennosten varassa. Hän näyttää jo 1870-luvulla tunteneen hugenottien historiaa käsitellyttä kirjallisuutta. Hänen vuonna 1876 laatimastaan kirjaluetelosta löytyvät ranskankielinen Merle d'Aubignen reformaatiohistoria, Guillaume de Félicen *De franska protestanternas historia* (1856), Eugène Haagin *La France protestante ou vies des protestants Français* (1846) sekä Elie Benoitin *Histoire de l'édit de Nantes* (1793). On epäselvää, oliko luetelo lukulista vai lista Pajulan omistamista kirjoista, mutta on luultavaa, että hän tunsikin ainakin nämä hugenottien teokset omaa kirjaansa laatiessaan.<sup>36</sup>

Pajula julkaisi myös joukon artikkeleita, joista osa pohjautui hänen väitöskirjoissa käsittelemiinsä teemoihin, osa taas hänen tekemäänsä arkistotutkimukseen. Jälkimmäiseen ryhmään kuuluivat esimerkiksi artikkelit ”Svenska och finska studerande vid universitetet i Halle 1693–1744” (1896), ”Silmäys lukukinkerien kehitykseen Suomessa” (1913) sekä ”Poimintoja ulkomaisista arkistoista” (1903). Jälkimmäinen kaksiosainen artikkeli sisältää kopioita A. H. Francken, Petrus Schäferin ja J. C.

Dippelin välisestä kirjeenvaihdosta sekä luettelon herrnhutilaisuuden lähdemateriaalista.<sup>37</sup>

Pajula löysi Herrnhutin arkistot ja oli ensimmäinen niitä tutkimuksissaan käyttänyt suomalainen. Hän hyödynsi arkistoja virkaväitöskirjassaan sekä julkaisi Hämeenlinnan lyseon vuosikertomusten liitteinä Herrnhutin aineistoihin perustuneet kaksi artikkelia vuosina 1899 ja 1903. Artikkelit julkaistiin myös ruotsinkielisinä eripainoksina. Pajula sai teologista tunnustusta postuumisti, vastea 40–50 vuotta julkaisujensa jälkeen. Professori Martti Ruuth arvosti Pajulan lähdetutkimuksia, joista tärkeimpänä ja antoisimpana hän piti nimenomaan herrnhutilaisuutta käsitellyttä artikkelia ”Lähteitä Herrnhutilaisen veljesseurakunnan historiaan Suomessa”. Siinä ”Pajula [on] antanut mitä tärkeimmän panoksen”, ja artikkeli sisälsi ”erittäin paljon ja tärkeätä ainesta”. Herrnhutinkin aineistojen osalta Pajula oli edelläkävijä, jonka tekemä työ yhä hyödyttää nykytutkimusta.<sup>38</sup>

Pajula näyttää olleen myös ensimmäinen, joka julkisesti kirjoitti ”tämän suuren asian” puolesta eli Nuorten Miesten Kristillisen Yhdistyksen (NMKY) perustamiseksi Suomeen. Artikkelit julkaistiin *Vartijassa* vuonna 1888. Hiljaista kristillisyyttä ja pietististä tapakulttuuria edustanut Pajula oli myös antisemitisti. Hän uskoi juutalaisten maailmanvalitussuunnitelmiin ja kirjoitti aiheesta artikkelin *Teologiseen Aikakauskirjaan* vuonna 1897.<sup>39</sup> Tultuaan syrjäytetyksi kirkkohistorian professuurista ja työskennellessään Iitin kirkkoherrana Pajula perehtyi myös uuteen tutkimusaiheeseen, Pohjanmaan mystikkojen kopiokirjoihin, sekä valmisteli Iitin kotiseutuyhdistyksen perustamista ja keräsi aineistoa pitäjänhistoriaa varten. Uudet hankkeet jäivät kesken Pajulan tultua murhatuksi.<sup>40</sup>

Teologian tohtori Janne Pajula oli yksi vuoden 1918 sodan uhreista. Murhatuksi tuleminen 1. toukokuuta 1918 ei kuitenkaan katkaissut hänen tieteellistä uraansa, vaan se katkesi Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa jo vuonna 1898. Suomenkielisen teologisen tutkimuksen edelläkävijä ja Suomen kirkkohistoriaa sekä kotimaisista että ulkomaisista arkistolähteistä ensimmäisenä väitöskirjatasolla tutkinut Pajula ei saanut hakemiansa virkoja. Vaikka Pajulan eri tutkimustuloksiin on

hänen kuolemansa jälkeen viitattu ja yhä viitataan, Erkki Kailan vuonna 1898 toteuttama Pajulan virkaväitöskirjan hylkääminen merkitsi sitä, ettei Pajula koskaan päässyt edistämään teologista tieteenharjoitusta hankkimallaan asiantuntemuksella, ei opettamaan omaa erikoisalaansa teologian opiskelijoille eikä opastamaan tulevia tutkijoita tuntemiensa arkistoaineistojen pariin.

Tarja-Liisa Luukkanen, dos.  
tarjaliisa.luukkanen@gmail.com

- 
- 35 *Uusi Suometar* 114A/20.5.1894 (Pajula kutsuttiin Suomalais-ugrilaisen seuran vuosijäseneksi). Schybergson 1956; Vares 2003; Tommila 2006, 795–796. Suomen kirkkohistoriallisen seuran alkuvaiheista ks. Mustakallio 2014, 118–126
- 36 Pajulan muistikirja 1870-luvulta (kanneton), Paunun sukuarkisto 57, KA Jyväskylä. Laajahkossa kirjaluettelossa on esim. Ciceroa, postilloja, varhaiskirkon historiaa, *Historiallista Arkistoa* (numeroa tai numeroita ei mainittu, alkoi ilmestyä 1866), yksi teos J. T. Beckin puheita ja ruotsinkielinen Koraani vuodelta 1873.
- 37 Pajula 1896b, 334–337; 1903a, 1–16; 1903b, 17–25; 1913, 94–118.
- 38 Pajula 1899a; 1899b; 1903a; 1903b; 1903c. Ruuth 1942b, 169. Talonen 2003, 187–190. Käynnistään Herrnhutissa Pajula 1896a, 528–536. Henrik Grönroos on tutkimuksessaan käyttänyt Pajulan artikkeleita ja on löytämälläan erittäin mielenkiintoisella elämäkerta-aineistolla täydentänyt Pajulan välittämiä lähdetietoja. Grönroos 1938, 157–277 (164, n. 1; 171, n. 1; 208, n. 1; 210, n. 1 & 3; 211, n. 1; 217, n. 1 & 2).
- 39 Pajula 1888, 313–314. Juutalaisten salaliitosta ja papiston 1870-luvun antisemitismistä ks. Pajula 1897, 340–345; Luukkanen 2014a, 52–65.
- 40 Pajula 1912, 1–18. Aimo Halila on käyttänyt Pajulan keräämää lähdeaineistoa julkaisemassaan Iitin pitäjänhistoriassa. Halila 1966, 542; Haukkapää 1973, 2. Pajulan keräämä kotiseutumateriaali, Pajulan kokoelma B 118 ja B 119, SKHS:n arkisto, KA Helsinki.

## LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

### Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto Helsinki (KA Helsinki)  
Erkki Kailan arkisto  
Keisarillisen Suomen senaatin arkisto (KSSA)  
Talousosaston pöytäkirjat XII 1294  
Suomen kirkkohistoriallisen seuran arkisto (SKHS)  
J. S. Pajulan kokoelma B 116–B 119

Kansallisarkisto Jyväskylä (KA Jyväskylä)  
Paunun sukuarkisto  
Lisa Gröndahlin arkisto, Personliga minnen från Itis (Iitti)  
Prästgården 1915–1920 och Borgå 1920–1923 (myös suomennettuna)  
J. S. Pajulan kirjeenvaihtoa  
J. S. Pajulan muistikirjat ja almanakka  
Widbomin sukuarkisto  
Lars Widbomin kirjeet (kotelo 3)

Kansallisarkisto Mikkeli (KA Mikkeli)  
J. S. Pajulan kokoelma

Kansallisarkisto Oulu (KA Oulu)  
Sigrid Sandelinin kokoelma

Helsingin yliopiston keskusarkisto (HYKA)  
Kanslerinviraston asiakirjat (KA)  
Konsistorin pöytäkirjat  
Teologisen tiedekunnan arkisto (TTA)  
Tiedekuntakokousten pöytäkirjat

Jyväskylän kaupunginkirjasto (JKK)  
Maakuntakokoelma

Paunu, Eira: 1988a. Kirjeiden kertomaa jyvaskyläläisen satulaseppä Lars Abraham Widbomin perheestä viime vuosisadan puolivälin tienoilta. [Jyväskylä, Eira Paunu]  
Paunu, Eira: 1988b. Jyvaskyläläisnuorukaisen ylioppilasvuodet Helsingissä 1875–1882. [Normaalilyseon eläkeläisiä vanhassa pappilassa 10.3.1987. Jyväskylä, Eira Paunu]

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS)

Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma

Kirkollisen kansanperinteen kokoelma (KK), (Iitti)

Kirjallisuusarkisto (KIA)

Kaarle Krohnin kokoelma

## Tietokannat

[www.helsinki.fi/keskusarkisto/ylioppilasmatrikkeli](http://www.helsinki.fi/keskusarkisto/ylioppilasmatrikkeli)

(Helsingin yliopiston keskusarkiston opiskelijamatrikkeli  
1640–1852)

[www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/](http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/)

(Helsingin yliopiston keskusarkiston opiskelijamatrikkeli  
1853–1899)

[www.helsinki.fi/keskusarkisto/virkamiehet\\_2/](http://www.helsinki.fi/keskusarkisto/virkamiehet_2/)

(Helsingin yliopiston keskusarkiston opettaja- ja virkamies-  
matrikkeli 1640–1917)

[www.helsinki.fi/keskusarkisto/virkamiehet\\_2/teologinent-  
dk\\_vv.htm](http://www.helsinki.fi/keskusarkisto/virkamiehet_2/teologinent-dk_vv.htm)

(Helsingin yliopiston keskusarkiston opettaja- ja virkamies-  
matrikkeli.

Venäjänvallan aika 1809–1917. Teologinen tiedekunta)

<http://dbgw.finlit.fi/sksjasen/> (SKS:n jäsenet 1831–1892 -tie-  
tokanta)

[www.historiallinensanomalehtikirjasto.fi](http://www.historiallinensanomalehtikirjasto.fi)

[www.kansallisbiografia.fi](http://www.kansallisbiografia.fi)

[www.sotasurmat.fi](http://www.sotasurmat.fi)

[www.helsinki.fi/teol/tdk/esittely/tietoja\\_tiedekunnasta/tohto-  
rit.pdf](http://www.helsinki.fi/teol/tdk/esittely/tietoja_tiedekunnasta/tohtorit.pdf) (Suomen teologian tohtorit)

## Painetut lähteet

Pajula, Johan Samuel

1885 *Uskonpuhdistus Ranskassa lyhyt kertomus sen vaiheis-  
ta nykyaikoihin asti*. Kansanvalistusseuran toim. 47.  
Helsinki: Kansanvalistusseura.

1888 ”Kirje Tukholmasta. Tukholmassa kesän lopulla  
1888”. *Vartija* 10/1888, 311–315.

1891 *Suomen kirkon tilasta liturgisen riidan aikoina*. Aka-  
temiallinen väitöskirja. Hämeenlinna: J. S. Pajula.

1895 ”Finska kyrkohistoriska sällskapet handlingar. Suo-  
men kirkkohistoriallisen seuran toimituksia. I. Por-  
voossa 1893”. *Vartija* 5/1895, 206–208.

1896a ”Käynti Herrnhutissa”. *Teologinen Aikakauskirja* 1,  
528–536.

1896b ”Svenska och finska studerande vid universitetet i  
Halle 1693–1744”. *Historisk Tidskrift* (Ruotsi), 334–  
337.

1897 ”Havainnoita juutalaiskysymyksen alalta Saksassa”.  
*Teologinen Aikakauskirja* 2, 340–345.

1898 *Pietismi ja uskonnolliset liikkeet Suomessa vv. 1686–  
1772*. Akademiallinen väitöskirja. Hämeenlinna:  
Hämeen Sanomain kirjapaino.

1899a ”Lähteitä Herrnhutilaisen veljesseurakunnan his-  
toriaan Suomessa”. *Hämeenlinnan lyseo: Kertomus  
lukuvuodesta 1898–1899*. Hämeenlinna: Hämeen  
Sanomain kirjapaino.

1899b ”Bidrag till Herrnhutiska brödaforsamlingens histo-  
ria i Finland”. Särtryck ur *Finska lyceets i Tavastehus  
Berättelse 1898–99*. Helsingfors: Otava.

1903a ”A. H. Francken vaikutuksesta muutamaani Suomen  
miehiin: Poimintoja ulkomaisista arkistoista [1]”.  
*Hämeenlinnan lyseo: Kertomus lukuvuodesta 1902–  
1903*. Hämeenlinna.

1903b ”Ruotsi ja Suomi Herrnhutin arkistossa: Poimintoja  
ulkomaisista arkistoista [2]”. *Hämeenlinnan lyseo:  
Kertomus lukuvuodesta 1902–1903*. Hämeenlinna.

1903c ”Sverige och Finland i arkivet i Herrnhut”. Särtryck ur  
*Hämeenlinnan lyseon kertomus 1902–03*. Tavastehus.

1912 ”Jacob Böhmen teosten vaikutuksesta Suomen n.k.  
mystikoihin”. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuo-  
sik*. 1. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

1913 ”Silmäys lukukinkereiden kehitykseen Suomessa”.  
*Tutkimuksia Suomen kirkkohistorian alalta piispa  
Herman Råbergh’ille*. Suomen kirkkohistoriallisen  
seuran toimituksia XI. Helsinki: Suomen kirkkohis-  
toriallinen seura.

## Kirjallisuus

Autio, Veli-Matti

1981 *Yliopiston virkanimitykset 1809–1852*. Diss. Histori-  
allisia Tutkimuksia 115. Helsinki: Suomen Historial-  
linen Seura.

Grönroos, Henrik

1938 ”Suomen yhteyksistä herrnhutilaisuuteen”. *Suomen  
uskonnollisten liikkeiden historiasta asiakirjoja ja  
tutkimuksia* III. Suomen kirkkohistoriallisen seuran  
toim. XII, 3. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen  
seura.

Halila, Aimo

1966 *Iitin historia II: Kunnallishallinnon synnystä ja yli-  
sen Kymenlaakson teollistumisen alkamisesta toiseen  
maailmansotaan*. Iitti: Iitin kunta ja seurakunta.

- Haukkapää, Leo  
1973 ”J. S. Pajulan aikana Iitin seurakunnassa talonpoikaiskaudesta yhteiskunnan murrokseen”. *Iitinseutu* 8.11.1973.
- Ijäs, Matti  
1993 *Jaakko Gummerus kirkkohistoriantutkijana*. Diss. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 165. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Kaila, Erkki (e. Erik Johansson)  
1893a ”Realistinen ja spiritualistinen katsantokanta kristinuskon totuuksiin nähden”. *Vartija* 1/1893, 1–4.  
1893b ”Realistinen ja spiritualistinen katsantokanta kristinuskon totuuksiin nähden”. *Vartija* 2/1893, 45–52.
- Karivalo, Toini  
1980 *Johan Widbomin ja Johanna Maria von Qvantenin jälkeläiset seitsemänteen polveen saakka*. Jyväskylä.
- Korhonen, Hilma  
2006 ”Eno J.S. Pajulan sormus [1926]”. *Heimokirja*. Toim. Eira Paunu. Helsinki, 24–25.
- Kotivuori, Yrjö  
2005b Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Gustaf Appelberg. [www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=11314](http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=11314). Viitattu 2.12.2014.
- Lehtipuu, Eero  
2009 *Kustaa Hallio, 1868–1936, seurakuntapappi ja tutkija*. Espoo: Multiprint.
- Luukkanen, Tarja-Liisa  
2000 *B. O. Lille ja kirkkohistorian opetuksen alkuvaiheet Aleksanterin yliopiston teologisessa tiedekunnassa*. Historiallisia Tutkimuksia 207. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.  
2005 *Sääty-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön: Jumaluusopin ylioppilaiden sukupolvikehitys ja poliittis-yhteiskunnallinen toiminta 1853–1918*. Historiallisia Tutkimuksia 218. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.  
2014a ”The Jewish Conspiracy Revealed (1897): Adolf Stöcker and the 19th-century Antisemitism in Finland”. *Quest. Studies in Contemporary Jewish History* 7/2014, 52–65.  
2014b ”E. G. Palmén och 1800-talets svenskspråkiga förnyare av teologin: Språkpolitik och religionstolkning som värderingsgrund inom den finländska lärdomshistorien”. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 89. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 89–111.
- 2015 ”Kansankielestä yliopisto-opintojen kieleksi: Suomen kielen alkuvaiheista Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa”. *Faravid* 40/2015, 131–147.
- 2016 *Axel Adolf Laurell ja Oikean teologian myytti*. Diss. Acta Universitatis Ouluensis B 135. Oulu: Oulun yliopisto.
- Murtorinne, Eino  
1986 *Suomalainen teologia autonomian kautena (1828–1918)*. Helsinki: Gaudeamus.  
1992 *Suomen kirkon historia 3: Autonomian kausi*. Helsinki: WSOY.  
2001a ”Kaila, Erkki (1867–1944), arkkipiispa, kansanedustaja käytännöllisen teologian professori”. [www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3042/](http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3042/) (10.12.2016).  
2001b ”Rosenqvist, Georg Gustaf (1885–1931) dogmatiikan ja siveysopin professori, kulttuuri- ja yhteiskuntafilosofi, kansanedustaja”. [kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3606/](http://kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3606/) (1.7.2016).
- Murtorinne, Eino & Rasila, Viljo  
2005 ”Kihlman, Alfred (1825–1904) liikemies, uskonnonopettaja, professori”. *Suomen kansallisbiografia* 5. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 135–136.
- Mustakallio, Hannu  
2014 ”Suomen kirkkohistoriallisen seuran perustaminen ja alkuvaiheet”. *Kleion pauloissa: Jussi Nuortevalle omistettu juhla*. Toim. Päivi Happonen. Arkitolaitoksen toimituksia 17. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 118–126.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli  
2006 ”Pajula, Fanny (1857–1918) opettaja, ylioppilasvaikeuttaja, kansanrunouden kerääjä”. *Suomen kansallisbiografia* 7. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 463–464.
- Nokkala, Armo  
1958 *Tolstoilaisuus Suomessa: Aatehistoriallinen tutkimus*. Diss. Helsinki: Tammi.
- Pajula, Paavo  
1956 ”Ylioppilaat sukunimien suomentamisliikkeen alkajina”. *Muistikuvia* 3. Toim. Eino E. Suolahti. Helsinki: Otava.
- Paunu, Hjalmar  
2006 ”Johan Samuel Pajula 20.8.1856–1.5.1918 [1928]”. *Heimokirja*. Toim. Eira Paunu. Helsinki, 15–22.
- Ruuth, Martti  
1942b ”Johan Samuel Pajula”. *Juhlakirja Suomen Kirkkohis-*

toriallisen Seuran täyttäessä 50 vuotta. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toim. 46. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Salonius-Hatakka, Maija

2000 *Ei saarnaamalla, vaan elämällä: Akseli ja Eelo Isohii-den tarina*. Jyväskylä: Atena.

Schybergson, C. M.

1956 *Magnus Gottfrid Schybergson*. Skrifter utgifna av Svenska litteratursällskapet i Finland 355. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Talonen, Jouko

2003 ”Herrnhutin veljesseurakunnan arkisto”. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 92*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 187–190.

Toiviainen, Kalevi

2005 *Muurinvartija: O. I. Colliander Kuopion ja Savonlinnan hiippakuntien piispana 1897–1924*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Tommila, Päiviö

2001 ”Kansallisen tiedeyliopiston alku”. *Suomen tieteen historia 1. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia*. Helsinki: WSOY.

2002 ”Suomalaisen tieteen voimakkaan kasvun kausi”. *Suomen tieteen historia 4: Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta lähtien*. Helsinki: WSOY.

2006 ”Schybergson, Magnus Gottfried (1851–1925) yleisen historian professori”. *Suomen kansallisbiografia* 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 795–796.

Vares, Vesa

2003 ”Danielson-Kalmari, Johan Richard (1853–1933) senaattori, yleisen historian professori, valtioneuvos”. [www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3177](http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3177) (14.11.2016).

Wallinheimo, J. H.

1918 ”† Johan Samuel Pajula”. *Vartija* 9–10/1918, 121–124.